

Panc Beentjes

Wat de wijsheid is en hoe zij is ontstaan, zal ik u vertellen

Wijsheid van Salomo 6,22 - 9,17

Met 6,22 begint het tweede deel van het boek *Wijsheid*, dat heel uitdrukkelijk het thema wijsheid gaat benadrukken: afkomst en eigenschappen van de wijsheid worden geschetst, en ook datgene waartoe de wijsheid allemaal in staat is. Dit alles is mede aanloop tot een prachtig gebed om wijsheid in hoofdstuk 9, een passage bovendien met een geraffineerd knappe opbouw.

Mysteriën

De eerste vier verzen van het tweede deel van *Wijsheid* (6,22-25) zijn van groot belang voor het verdere verloop. Ze vormen namelijk niet alleen de *inleiding* op wat gaat volgen, maar geven er ook onmiddellijk *richting* aan. In dit korte stukje staan opvallend veel woorden en uitdrukkingen die de auteur verderop in zijn betoog weer oppakt.

Onze schrijver weet zich verzekerd van extra aandacht bij zijn lezers doordat hij meteen in 6,22 het woord 'geheimen' (mysteriën) laat vallen. Wat in de Nieuwe Bijbelvertaling vertaald is als 'zonder iets te verbergen' zou in een wat meer letterlijke weergave klinken als 'ik zal geen geheimen voor u verbergen'. Het geschrift *Wijsheid* ziet immers het licht in een periode waarin in de Griekse, de Perzische en de

sten. Inwijding in de mysteriën bood uitzicht op een gelukkig leven in de onderwereld en op voortleven in een talrijk nageslacht. Zo werden in de Griekse stad Eleusis de inwijdingsriten ter ere van Demeter en haar dochter Persephone voltrokken.

In de hellenistische tijd vinden dergelijke mysteriën niet alleen grote verspreiding, maar worden ze ook vermengd met invloeden uit onder meer Klein-Azië (de verering van Cybele) en Perzië (de Mithras-cultus) en ook met eigen plaatselijke tradities. Zo komen allerlei lijnen samen in de mysteriecultus ter ere van de Egyptische vruchtbaarheidsgodin Isis.

Wanneer de schrijver dus in 6,22 de term mysteriën/geheimen gebruikt en daarover onthullingen in het vooruitzicht stelt, doet hij in feite iets wat zeer ongewoon is, ja zelfs verboden! Wat voor mysterie-godsdiensten de genadeslag zou betekenen ('alles aan het licht brengen'), wordt in het boek *Wijsheid* dus juist het kenmerk van degenen die de wijsheid volgen (lees nu 2,22-23). De openingsverzen van het tweede deel van het boek *Wijsheid* (6,22-25) blijken bij nauwkeurige lezing dus al een heel bepaalde sfeer te scheppen: de lezers zullen worden ingewijd in de geheimen van de wijsheid.

Onthullingen

De eerste onthulling vinden we in 7,1-6 geformuleerd. *Wijsheid*, zo is de kernachtige inhoud van deze passage, heeft in ieder geval niets te maken met erfelijkheid, afstamming of aangeboren eigenschappen. Iedere mens staat er hetzelfde voor. Ieder excuus dat men zou kunnen aanvoeren om te beweren dat de weg naar de wijsheid een te hoge drempel kent, wordt zo in de kiem gesmoord. Als wijsheid echter *niet* is aangeboren, zoals 7,1-6 uitdrukkelijk leert, hoe raakt men dan *wel* in het bezit van haar? Antwoord daarop geven de verzen vanaf 7,7, die dus niet zonder reden openen met het voegwoord 'dus'.

Op dit punt van het betoog over de wijsheid flitsen plotseling verschillende vragen door het hoofd. Waarom is de tekst vanaf 7,7 opeens consequent in

Inwijding in de mysteriën bood uitzicht op een gelukkig leven in de onderwereld

Egyptische wereld de zogenoemde *mysteriegodsdiensten* enorm populair zijn. Het gaat daarbij om cultische rituelen via welke men deelgenoot wordt van de godheid. Voorwaarde is echter dat degene die ingewijd wil worden, een eed van absolute geheimhouding aflegt. Dat is tegelijkertijd de reden waarom er zo weinig bekend is over deze mysteriegodsdien-



De Egyptische vruchtbaarheidsgodin Isis

de *verleden tijd* gesteld? Een uitzondering hierop vormt 7,22 - 8,1, waardoor deze passage plotseling om extra aandacht lijkt te vragen. Juist vanwege dat spreken in de verleden tijd wordt het belangrijk te weten wie dan wel de figuur is die vanaf 6,22 heel uitdrukkelijk in de ik-vorm aan het woord is over de geheimen van de wijsheid.

Allerlei kleine aanwijzingen zetten de lezer op een spoor. Deze ik-figuur presenteert zichzelf als *koning* (7,5), een indruk die gaandeweg wordt versterkt. Voor een goede verstaander wordt duidelijk dat hier wordt teruggesproken op het beroemde verhaal waarin Salomo bidt om wijsheid (1 Koningen 3,5-15). Het zal nog geruime tijd duren voordat de lezer er absoluut zeker van kan zijn dat het inderdaad om koning Salomo gaat (Wijsheid 9,7-8).

Tegelijkertijd moet opvallen dat de *naam* van Salomo *nergens* wordt genoemd. Het *niet* noemen van namen is een karakteristiek van heel het boek Wijsheid. In dit bewust weglaten van namen is de schrijver van het boek Wijsheid echt een kind van zijn tijd. Een dergelijk opzettelijk raadselachtig spreken blijkt namelijk een karakteristiek kenmerk te zijn van geschriften die in de hellenistische periode in de belangrijke Egyptische stad Alexandrië zijn ontstaan.

In 7,7-22 laat de schrijver enkele fundamentele aspecten van de wijsheid de revue passeren. Niet alleen de woorden 'bidden' en 'smeken' (7,7) maken duidelijk dat alleen God degene is die wijsheid kan verlenen. Ook de opzettelijk gekozen *passieve werkwoordsvorm* 'mij werd geschonken' geeft op een verhullende, maar tegelijkertijd onmiskenbare manier aan dat *God* degene is die haar schenkt. Vervolgens benadrukt de auteur – die nu tegelijkertijd ook Salomo is – hoe hij de wijsheid liefhad boven al het andere. En in vers 11 volgt dan een verrassende ontknoping: hij had alles aan de kant geschoven om de wijsheid te verkrijgen, maar nu krijgt hij ook al dat andere erbij. Bovendien brengt de wijsheid een heel ander soort rijkdom met zich mee: vriendschap met God. De wijsheid blijkt de fundamentele leidraad te zijn voor de mens die wil leven in harmonie met God.

Herhaaldelijk komen we nu uitdrukkingen tegen die ook opduiken in de wetenschappelijke literatuur van de oude Grieken of van hellenistische auteurs. Het slot van vers 17 is daar een goed voorbeeld van. Op het moment dat het boek Wijsheid geschreven wordt, heeft de formulering 'de werking van de ele-

menten' al een respectabel filosofisch verleden achter zich. Men vindt die niet alleen bij Plato en Aristoteles, maar ook bij de Stoa. Wat wil de auteur van Wijsheid nu met deze passage? Hij wil dat zijn lezers ervan overtuigd raken dat ook koning Salomo al *alle* takken van de (latere) Griekse wetenschap onder de knie had. De wijze joodse koning Salomo kan zich

De wijze joodse koning Salomo kan zich meten met alle hellenistische wetenschappers

duidelijk meten met de latere hellenistische wetenschappers.

Wat is wijsheid?

Met de woorden 'De wijsheid, de maakster van alles, heeft mij onderricht' (7,22a) wordt het gedeelte waarin de ik-figuur centraal stond en in de verleden tijd sprak, afgesloten. Vanaf dit moment is alle aandacht helemaal gericht op de wijsheid. De auteur gaat eigenlijk nu pas goed diepgaand de vraag beantwoorden die hij in zijn inleiding (6,22) heeft gesteld: 'Wat de wijsheid is en hoe ze is ontstaan, zal ik u vertellen ...'

Onmiddellijk stoten we op iets verrassends. Aan de activiteit (geest) van de wijsheid worden namelijk welgeteld eenentwintig eigenschappen toegedicht. Dat kan geen toeval zijn. Daarvoor is het getal zeven in de joodse (en zeker in de Alexandrijnse) traditie een veel te geladen symbool. Maar ook uit een heel andere hoek blijkt dat de auteur deze eigenschappen van de wijsheid heel bewust op deze manier bijeen heeft gezet.

Deze 'hymne op de wijsheid' (7,22b - 8,1) bevat namelijk opvallend veel termen die ook in de wijsbegeerte van de Stoa een belangrijke rol spelen. Eigenschappen die onze auteur toedicht aan de wijsheid ('verstandig', 'menslievend'), vindt men bij deze filosofen terug als kenmerken van de 'wereldziel', het beginsel dat alles omvat en beïnvloedt. Het is zelfs zo dat de tweede regel van 7,24 bijna *letterlijk* terug te vinden is in een aantal stoïcijnse teksten. Wanneer de wijsgeer Posidonius het heeft over God als de 'wereldziel', definieert hij die als 'een verstandige

geest die al het zijn doortrekt'. Niet toevallig vinden we exact dezelfde omschrijving in 7,24. Ook het werkwoord 'besturen' (8,1) is een term die de Stoa gebruikte om het goddelijke bestuur over het heelal mee aan te duiden (ook in 12,18; 15,1).

Maar de auteur van het boek Wijsheid heeft niet alleen in omloop zijnde, populaire filosofische termen uit de Stoa verwerkt. Regel na regel blijkt hij ook opvallend veel woorden en uitdrukkingen te gebruiken die vanaf de tweede eeuw vóór Christus in Egypte en Klein-Azië een rol speelden bij de verering van de godin Isis. Een van de manieren om deze cultus te propageren was de *aretalogie* ('lijst van deugden'). Dat is een tekst, vaak gebeiteld op een zuil bij de ingang van aan Isis gewijde tempels, waarin Isis zelf – dus sprekend in de ik-vorm – al haar eigenschappen aanprijst: 'Ik ben de hoedster van het recht', 'ik ben de heerseres van het hele land' ... De overeenkomst van dergelijke opsommingen met die in Wijsheid 7,22 - 8,1 is zo frappant dat deze passage beschouwd kan worden als het joodse antwoord op de enorm populaire Isis-cultus die het hele Middellandse Zeegebied overspoelde.

Vriend van God

In 7,25 vindt een omslag plaats; vanaf nu komen we met grote regelmaat het woord 'God' tegen. De auteur gaat namelijk benadrukken dat de wijsheid van *goddelijke oorsprong* is. Zij, 'de adem van Gods kracht', een eigenschap van God dus, gaat fungeren als een *persoon* om de relatie tussen God en de wereld te leggen en deze ook in stand te houden. De wijsheid heeft tot taak heilige mensen – degenen die in de hoofdstukken 1-6 zijn betiteld als 'de rechtvaardigen' – tot vrienden van God te maken (7,27; zie 7,14). De formulering 'vrienden van God' heeft onze schrijver overigens niet ontleend aan zijn eigen joodse traditie, waar 'vriend van God' uitsluitend betrekking heeft op Abraham of Mozes. Hij heeft haar overgenomen uit de Griekse literatuur, waar ze vanaf Plato in omloop is ter aanduiding van de *wijzen*.

Verliefd

Vanaf 8,2 gebruikt de schrijver de ik-persoon – die nu weer Salomo is – als *identificatiefiguur* voor de lezer. Salomo is op deze plaats in de tekst immers ook nog niet in het bezit van de wijsheid. Ook hij is, net als de lezer, op zoek naar haar.

Het samenbindende thema van deze passage is die



Isis

van het huwelijk ('bruid', vers 2; 'omgang', vers 16). De gedachtegang verloopt in twee etappen. In 8,3-8 krijgen de lezers zo veel mogelijk argumenten voorgeschoteld die tot de onontkoombare conclusie moeten leiden dat men zich werkelijk geen betere bruid kan wensen dan de wijsheid. Ze is van hoge afkomst, want ze woont bij God (8,3); bovendien is ze *ingewijd* (8,4) – zo wordt ook Isis genoemd – in de kennis die God bezit. Vanaf dit punt gaat de auteur heel duidelijk zijn publiek bespelen. Dat gebeurt in verzen die allemaal op *dezelfde* manier beginnen, met 'indien'. In vers 5 en 6 in de vorm van retorische vragen; het antwoord staat immers al vast: de wijsheid natuurlijk! In de verzen 7 en 8 is de auteur klaarblijkelijk zo overtuigd van de uitkomst dat hij daar zulke vragen gewoon achterwege laat.

De populariteit van het thema 'verliefd worden op en huwen met de wijsheid' moet toentertijd enorm geweest zijn. Dat blijkt niet alleen uit deze passage in Wijsheid, maar ook uit de composities die hieraan gewijd zijn in Spreuken 9,1-6 en Jezus Sirach 14,20 - 15,10. Toppunt is wel de Hebreeuwse tekst van Jezus Sirach 51,13-30, waarvan ook een gedeelte is teruggevonden in de Dode Zee-rollen. Een jonge man gaat een relatie aan met een jonge vrouw, vrouwe Wijsheid, die als zijn lerares en geliefde wordt gepresenteerd. De Hebreeuwse versies zijn veel ero-

tischer dan de duidelijk gecensureerde Griekse versie die we in onze bijbelvertalingen aantreffen.

Geslaagd leven

De tekst van Wijsheid 8,7-8 laat trouwens weer eens zien dat de schrijver voortdurend in de weer is om zijn joods-hellenistische lezers op te roepen trouw te blijven aan hun eigen joodse traditie en niet alle kaarten te zetten op het zo aantrekkelijke hellenisme. Vers 7 is daarvan met het spreken over de *deugden* een prachtig voorbeeld, aangezien dat in de Griekse, en later in de hellenistische filosofie een zeer centraal thema is. De klassieke indeling van de vier deugden uit de 'heidense' traditie is exact overgenomen; de reden ervan is uiteraard dat ze op die manier kunnen worden gepresenteerd als vruchten van de *joodse* traditie.

Zonder de wijsheid is een geslaagd leven onmogelijk. Dat is de conclusie van het eerste deel (8,2-8). Vanaf 8,9 ziet de ik-figuur in gedachten voor zich wat een verbintenis met de wijsheid voor hem allemaal zou kunnen betekenen. Bijna het hele stuk is dan ook in de *onvoltooid toekomstige tijd* gesteld: 'zou', 'zal'. De termen 'goede raad' en 'bemoedigen' (8,9) vormen daarbij de leessleutel: hoe zou de wijsheid als bruid kunnen bijdragen aan een geslaagde carrière als koning? We horen dan echo's uit 1 Koningen 3,7-9 in vers 10, uit 1 Koningen 3,16-28 in vers 11 en uit 1 Koningen 10,1-13 in vers 12. Wie als koning de geschiedenis in wil gaan, kan eenvoudigweg niet zonder de steun van de wijsheid.

Gebed

In het Oude Testament kom je geregeld gebeden tegen die de gang van het betoog of de vertelling stopzetten of vertragen. Je vindt die gebeden altijd op cruciale momenten, want ze willen de gang van zaken verduidelijken. Ook het gebed in Wijsheid 9 heeft die functie. Het loopt namelijk heel duidelijk uit op het benadrukken van de reddende activiteit van de wijsheid in de geschiedenis van Israël.

Het gebed opent met in heel algemene bewoordingen de situatie te schetsen waarin *elke mens* verkeert (9,1-6). Niet toevallig sluit het in vers 6 af met een bewering die ook al in 8,19-20 werd geuit: ook de mens die volmaakt is, kan niets zonder de wijsheid. De begrippen 'wijsheid' en 'mens' vormen het geraamte, de omlijsting (*inclusio*) van het eerste deel. We komen ze aan het begin (9,2) en aan het einde

Wijshheid 9,1-17

¹ 'God van mijn voorouders, barmhartige Heer. U hebt door uw woord alles geschapen. ² Door uw wijsheid hebt u de mens zo gemaakt dat hij over uw schepping zou heersen, ³ dat hij de wereld rechtvaardig zou regeren, in vertrouwen op u, en dat hij oprecht zou vonnissen. ⁴ Schenk mij de wijsheid die naast u troont, keur mij een plaats onder uw kinderen waardig. ⁵ Ik ben immers slechts uw dienaar, de zoon van uw dienares. Ik ben een zwak mens, met een korte levensduur en een beperkt inzicht in recht en wetten. ⁶ Maar zelfs als iemand een volmaakt mens zou zijn, dan nog is hij niets waard wanneer hij van uw wijsheid verstoken blijft. ⁷ U hebt mij uitgekozen om koning van uw volk te zijn en rechter over uw zonen en dochters. ⁸ U hebt mij de bouw opgedragen van een tempel op uw heilige berg, van een altaar in de stad waar u woont, naar het voorbeeld van de heilige tent die u al in het begin had ontworpen. ⁹ Bij u is de wijsheid, die uw werken kent en die erbij was toen u de wereld schiep. Zij weet wat u goedkeurt en wat met uw geboden in overeenstemming is. ¹⁰ Zend haar hierheen vanuit de heilige hemel, van bij uw luisterrijke troon, om mij met raad en daad bij te staan, opdat ik weet wat u goed vindt. ¹¹ Zij weet en doorziet immers alles. Ze zal mij bedachtzaam leiden in mijn handelen, met haar luister zal zij mij behoeden. ¹² Zo zal alles wat ik doe, u aangenaam zijn. Ik zal uw volk recht verschaffen en de troon van mijn vader waardig bekleden. ¹³ Welke mens kent Gods bedoeling? Wie kan doorgronden wat de Heer wil? ¹⁴ Armzalig is het denken van sterfelijke mensen, wisselvallig zijn onze overwegingen. ¹⁵ Ons vergankelijke lichaam drukt zwaar op de ziel, de aardse tent is een last voor de geest die rijk aan gedachten is. ¹⁶ En als we al nauwelijks kunnen bevatten wat er op aarde omgaat, en zelfs moeite hebben om te ontdekken wat onder handbereik is, wie kan dan doorgronden wat er in de hemel is? ¹⁷ Wie kan uw bedoelingen kennen als u niet zelf wijsheid geeft en uw heilige geest naar beneden zendt?'

(9,6) tegen, maar ook in het centrale gedeelte: de bede in 9,4.

Op subtiele wijze zet de biddende persoon God als het ware voor het blok. Het gebed is namelijk zo opgebouwd dat het God op een geraffineerde manier confronteert met de gevolgen van wat hij zelf heeft veroorzaakt. De mens, zo luidt de redenering, is door God met behulp van de wijsheid bestemd om te heersen over de schepping. Maar hoe zou de mens ooit zelf in staat zijn die opdracht te ver-

wezenlijken? De hulp van Gods wijsheid is daarbij onmisbaar. Daarom legt het eerste deel van het gebed precies daarop de nadruk: 'uw wijsheid' (9,2; 9,6). God moet er dus van overtuigd worden dat hij die wijsheid moet zenden.

Het volgende deel van het gebed (9,7-12) is toegespitst op de ik-figuur, die zich nu pas voor het eerst in het geschrift ondubbelzinnig laat herkennen als *koning Salomo*: de bouw van de tempel te Jeruzalem (9,8) en een toespeling (9,12) op de beroemde tekst van 1 Koningen 3,9. Ook hier vinden we weer een *inclusio* die zeker niet toevallig is: 'uw volk' (9,7.12). De biddende Salomo houdt God in feite de consequenties voor van het feit dat hij hem tot koning heeft uitverkoren.

Ook loopt er een verbindingslijn van 'uw werken' (9,9) naar 'alles wat ik doe' (letterlijk: 'mijn werken'; 9,12). En in het tussenliggende stuk wordt nader toegelicht waarom die wijsheid onontbeerlijk is. *Zij* was immers aanwezig bij het ontstaan van de schepping, *zij* weet hoe alles in elkaar zit. *Zij* ook weet hoe de schepping zo optimaal aan Gods bedoelingen kan beantwoorden.

Het derde deel van het gebed (9,13-17) is – net als het eerste deel – weer gewijd aan de situatie van *iedere mens*. Ook hier wordt de passage bijeengehouden door een *inclusio*: 'Gods bedoeling kennen' (9,13.17). Vers 17 vervult trouwens een heel belangrijke functie binnen het geheel. We vinden in dit slotvers namelijk zowel het werkwoord 'geven' uit de eerste bede (9,4) als het werkwoord 'zenden' uit de tweede bede (9,10). Jammer dat in de NBV niet goed is weergegeven dat het om een *vervulling* van die twee beden handelt. De Griekse tekst luidt immers: 'Wie zou uw bedoelingen gekend hebben, als u niet zelf de wijsheid zou hebben gegeven en u niet uw heilige geest zou hebben gezonden?'

Dit wordt door het onmiddellijke vervolg bevestigd, niet alleen door de aanhef van 9,18 ('Zo is het gegaan'), maar ook door het historische overzicht van hoofdstuk 10: we kunnen die goddelijke wijsheid echt niet missen.

Literatuur

- P. Beentjes, *Wijshheid van Salomo* (Belichting van het Bijbelboek), Boxtel 1987;
- H. Engel, *Das Buch der Weisheit* (Neuer Stuttgarter Kommentar Altes Testament 16), Stuttgart 1998;
- M. van Straaten, *Kerngedachten van de Stoa*, Roermond 1969;
- D. Winston, *The Wisdom of Solomon* (The Anchor Bible 43), New York 1982. ■